

за суб'єктами цукрової промисловості за умов здійснення всіх можливих заходів зі збереження здорового інвестиційного клімату в регіоні.

Список літератури

1. Криницький Б.П. Нові підходи до відродження сільського господарства і зокрема цукрової галузі України // Цукор України. — 2006. — №1—2. — С. 11—13.
2. Курган Б.В. Міжгалузеві відносини у бурякоцукровому підкомплексі АПК // АгроІнКом. — 2004. — №1—2. — С. 71—73.
3. Руденко Н. Аби не пересолодить // Агроперспектива. — 2006. — №9. — С. 38.
4. Румик І.І. Диверсифікація виробництва в цукробурякових агропромислових формуваннях // Економіка АПК. — 2003. — №1. — С. 75—78.

ГОСПОДАРСТВА НАСЕЛЕННЯ

УДК 631.115.1

В.К. Збарський,

д. е. н., професор,

Національний аграрний університет

М.П. Канінський,

к. е. н.,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА: МІСЦЕ І РОЛЬ У ПРОДОВОЛЬЧОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КРАЇНИ

У сучасних умовах особисті селянські господарства є необхідною формою реалізації особистого та суспільного інтересів у сільському господарстві. Вони є реальними конкурентами сільськогосподарських підприємств у використанні трудових і матеріальних ресурсів, виробництві продукції. Вперше поняття «селянське господарство» було започатковано ще у 1906 р. в царській Росії. При проведенні земельної реформи в ті часи селянин одержував право вільного виходу з общини і створення селянського господарства. Однак трактування поняття «селянське господарство» неоднозначне. О. Чаєнов вказував, що під одним і тим самим терміном «селянське господарство» в різних країнах розуміють різні за своєю природою господарські утворення. Якщо в Росії із загальної маси селянських господарств 90 % становлять чисто сімейні господарства, то в Західній Європі і Америці ця група досить незначна і термін «селянське господарство» застосовується до господарства напівкапіталістичного. Наслідком цього є те, що в економічній літературі під селянським господарством розуміють індивідуальне, особисте підсобне і фермерське. Таке трактування, на наш погляд, цілком виправдане, оскільки такі господарства суттєво відрізняються за обсягами виробництва і спо-

живання, рівнем товарності виробництва, трудовою зайнятістю. Саме тому «селянське господарство» доцільно розглядати як різноманітність організаційних формувань, які розвиваються на основі особистої й сімейної праці, приватній та інших формах власності.

Особисті селянські господарства — це особлива, заснована на приватній власності форма господарювання селян (як фізичних осіб), що здійснює виробництво, переробку, споживання сільськогосподарської продукції та реалізацію її надлишків.

Установлено, що у приватному секторі через реалізацію особистого інтересу основні фактори аграрного виробництва — земля, праця і капітал використовуються, як правило, краще, ніж у суспільному (табл. 1).

Незважаючи на глибоку економічну кризу 1990—2000 рр., особисті селянські господарства, на відміну від суспільних, забезпечили збільшення обсягів виробництва валової продукції сільського господарства. Порівняно з 1990 р. у 2000 р. по всіх категоріях господарств обсяги виробництва валової продукції зменшилися на 46,6 %, у тому числі в громадському секторі — майже у чотири рази. При цьому в особистих селянських господарствах виробництво зросло

Динаміка розвитку основних секторів аграрної економіки України*

Сектор економіки	Показник	Рік						
		1990	1995	2000	2002	2004	2006	
<i>Валова продукція с.-г. у порівнянних цінах 2005 р. — всього, млн грн</i>								
С.-г. підприємства — всього		101299	48626	26478	31325	32914	37008	
Особисті селянські господарства		44576	46169	51411	55459	59617	57886	
<i>Валова продукція рослинництва у порівнянних цінах 2005 р., млн грн</i>								
С.-г. підприємства — всього		49914	27268	17820	20645	22644	23200	
Особисті селянські господарства		16646	22103	25753	27468	32994	31709	
<i>Валова продукція тваринництва у порівнянних цінах 2005 р., млн грн</i>								
С.-г. підприємства — всього		51385	21358	8658	10680	10270	13808	
Особисті селянські господарства		27930	24066	25659	27991	26623	26178	
<i>Валова продукція с.-г. у порівнянних цінах 2005 р. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн</i>								
С.-г. підприємства — всього		258,7	137,3	77,7	110,3	132,5	166,1	
Особисті селянські господарства		1670,1	826,1	504,4	507,0	431,4	371,0	
Сільсько-господарські підприємства всіх форм господарювання	На 100 га відповідних угідь, гол.	ВРХ	54,5	38,9	16,9	16,7	11,4	10,8
		Корови	16,0	13,1	6,2	5,6	4,0	3,6
		Свині	36,4	30,2	8,1	13,6	8,9	8,6
		Вівці	18,6	6,9	1,3	1,4	1,2	1,3
		Умовні голови	53,2	30,8	19,7	16,5	12,5	9,8
Особисті селянські господарства	На 100 га відповідних угідь, гол.	ВРХ	132,6	98,8	51,3	35,5	30,8	24,9
		Корови	81,9	78,5	36,4	24,9	21,8	16,6
		Свині	200,7	116,7	61,3	39,4	31,6	26,6
		Вівці	46,9	40,1	17,1	12,2	10,9	8,6
	Умовні голови	216,9	127,8	89,5	69,2	52,5	46,4	
С.-г. підприємства всіх форм		С.-г. угіддя, тис. га	38705,4	35184	29878,0	26938	23502	21199
Особисті селянські			2669,0	5588,6	8543,4	12798,0	13819	15602
Співвідношення особистих селянських господарств до с.-г. підприємств	По умовних головах		4,1 : 1	4,1 : 1	4,5 : 1	4,2 : 1	4,2 : 1	4,2 : 1
	По с.-г. угіддях		0,07 : 1	0,16 : 1	0,29 : 1	0,52 : 1	0,59 : 1	0,74 : 1
	По валовій продукції на 100 га с.-г. угідь		6,5 : 1	6,0 : 1	6,5 : 1	4,6 : 1	3,3 : 1	2,2 : 1

*Розраховано авторами на основі даних: Сільське господарство України за 2006 рік. — К.: Держкомстат України, 2007. — 367 с.; Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 р.) за 2006 рік: Остаточні дані. — К.: Держкомстат України, 2007. — 23 с.

на 15,3 %. Маючи у своєму розпорядженні 77,8 % земельної площі, господарства суспільного сектору в 2000 році виробили 34,0 % валової продукції, а селянські господарства на 22,2 % землі одержали 66 % валової продукції сільського господарства.

Аналіз динаміки обсягів виробництва окремих видів продукції рослинництва в господарствах суспільного та приватного секторів сільського господарства свідчить, що вирощування зернових культур і соняшнику залишається пріоритетом суспільних сільськогосподарських підприємств. У 2006 році вони виробили 75,0 % зернових і 78,1 % соняшнику. Разом з тим виробництво картоплі у всіх регіонах України майже повністю розміщується в селянських господарствах. Надходження овочевої продукції від селянських господарств у 2006 р. порівняно з 1990 р. збільшилося у 3,6 рази, тоді як від суспільних сільськогосподарських підприємств воно зменшилося більш як у 20 разів. Частка селянських господарств у 2006 році зросла порівняно з 1990 р. і досягла 87,9 % від загального валового збору овочів (табл. 2).

На особливу увагу заслуговує динаміка виробництва основних видів тваринницької продукції в різних категоріях господарств. У 2006 році особисті селянські господарства виробили 81,5 % молока, тоді як у 1990 р. їхня частка в загальному обсязі виробництва становила лише 24 %. За одинадцять років виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах зменшилося на 85,6 %.

Аналіз статистичних даних, проведений нами за 1990—2006 рр., свідчить про абсолютне зменшення виробництва м'яса, яєць і вовни у всіх категоріях господарств. При цьому селянські господарства у виробництві м'яса та молока посідали домінуюче становище. Динаміка поголів'я худоби в особистих селянських господарствах країни характеризується регресивними тенденціями.

За досліджуваний період поголів'я великої рогатої худоби в цих господарствах (через різке збільшення площі земельних угідь з 2669 тис. га у 1990 р. до 15602 тис. га у 2006 р.) у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зменшилося у 5,3,

Частка селянських господарств у всіх категоріях господарств України, 1990–2006 рр. (%)*

Показник	Рік					
	1990	1995	2000	2002	2004	2006
У валовій продукції — всього	30,6	48,7	66,0	63,9	64,4	61,0
у тому числі: рослинництва	25,0	44,8	59,1	57,1	59,3	57,7
тваринництва	35,2	53,0	74,8	72,4	72,2	65,5
У виробництві: зерна	2,8	8,1	18,4	24,0	24,2	25,0
цукрових буряків	0,0	2,6	12,2	26,2	23,1	15,1
соняшнику	2,4	4,4	12,5	16,6	21,1	21,9
картоплі	71,4	95,8	98,6	98,6	98,7	98,6
овочів	26,9	68,5	83,1	87,9	89,0	87,9
плодів і ягід	53,6	83,6	81,8	85,5	88,6	87,8
м'яса всіх видів (у забійній вазі)	28,9	51,7	73,7	72,9	67,9	57,3
молока	24,0	45,3	71,0	75,5	81,5	81,5
яєць	37,8	55,7	66,2	55,9	53,7	46,4
вовни	11,2	30,1	61,4	69,6	75,9	78,8
меду	78,7	88,4	93,2	95,7	96,4	97,2
У поголів'ї: ВРХ	14,4	22,0	46,5	54,0	61,0	62,8
у тому числі: корів	26,1	39,0	62,7	70,3	75,8	77,2
свиней	27,6	45,6	68,4	63,2	67,5	59,6
овець і кіз	14,9	40,9	78,0	81,8	84,6	82,5
коней	5,1	31,6	64,4	72,3	80,6	84,2
птиці	46,0	63,9	79,5	71,7	66,9	56,6

*Сільське господарство України за 2003 рік. — К.: Держкомстат України, 2004. — С.74, 86, 92; Сільське господарство України за 2006 рік. — К.: Держкомстат України, 2007. — С.73, 102, 110; Валова продукція сільського господарства України за 2006 рік (у порівнянних цінах 2005 р.): Остаточні дані. — К.: Держкомстат України, 2007. — С. 6.

овець і кіз — у 5,5, а поголів'я свиней — у 7,5 раза. Вищими темпами характеризувався процес зменшення поголів'я в суспільному секторі.

Так, на початок 2007 року порівняно з 1990 роком чисельність великої рогатої худоби та свиней у господарствах суспільного сектору зменшилася відповідно у 9,2 та 8,1 раза, а овець і кіз — більш як у 25 разів. Отже, занепад галузі тваринництва дійсно відбувся. На 1 січня 2007 року 3,7 тис. сільськогосподарських підприємств утримували менше 100 корів, із них 2,7 тис. — менше 50 голів. У третині господарств скотарство як галузь практично згорнулася.

Протягом 90-х років через збитковість сільськогосподарських підприємств усіх форм господарювання та дію несприятливих факторів соціального характеру значно активізувалася трудова діяльність

селян у приватному секторі сільських поселень. У 2001–2006 рр. більше половини сільського населення практично всіх регіонів країни було зайнято в селянських господарствах.

Проведений нами аналіз господарств Черкаської області свідчить про взаємозв'язок функціонування приватного та суспільного секторів сільського господарства. Залежність між грошовими доходами, одержаними від особистого господарства, та рівнем заробітної плати дозволяє стверджувати, що селяни змушені працювати в особистих селянських господарствах для забезпечення мінімальних потреб своєї сім'ї (рис.).

Основними джерелами доходів населення на початку 90-х років були заробітна плата, пенсії, різні види соціальних виплат. Але останнім часом оплата

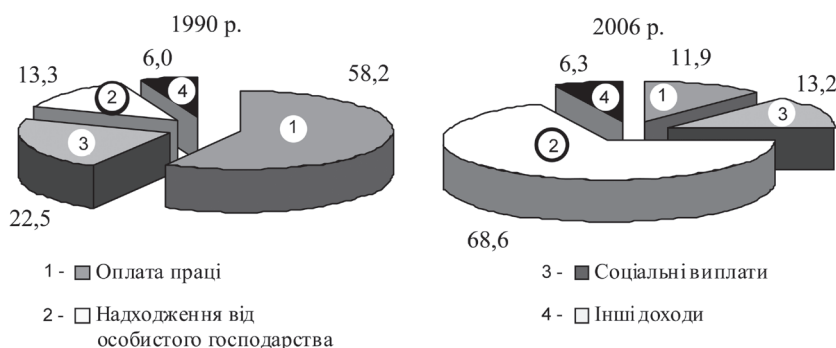

Рис. Структура сукупного доходу сільських домогосподарств

праці селян перемістилася на третє місце після доходів від особистих господарств і соціальних виплат. Надходження від ведення селянських господарств становлять 68,6 % сукупних доходів і набагато перевищують заробітки в сільськогосподарських підприємствах усіх форм господарювання.

З метою раціонального використання виробленої продукції в селянських господарствах, підвищення рівня товарності, поліпшення соціальних умов проживання сільського населення, доцільно у великих за кількістю дворів селах створювати кредитно-маркетингові кооперативи. Ці кооперативи мають об'єднувати селян з метою проведення кредитних операцій та надавати маркетингові послуги виробникам певного виду продукції (зерна, овочів, молока, м'яса тощо). За результатами досліджень найбільш підготовленими до таких об'єднань виявились виробники молока, оскільки більшість сільських подвір'їв Черкаської області утримує одну-дві корови.

Для зацікавлення власників особистих господарств у реалізації молочної продукції за відповідними цінами й узгодженими строками варто організувати кредитно-маркетингові кооперативи на базі 5–7 населених пунктів району, що надають маркетингові послуги виробникам, а кредитні – членам кооперативу, які можуть і не утримувати корів. Створення такого кооперативу було розглянуто на прикладі особистих селянських господарств Смілянського району, в якому у населення достатньо розвинута молочна галузь. Так, кількість корів в особистих селянських господарствах району на початок 2006 року налічувала близько 4,5 тис. голів, а обсяг виробництва молока – майже 289 тонн. Формування кредитно-маркетингового кооперативу молочарів варто починати з визначення основних видів його діяльності (табл. 3).

Сільськогосподарські товаровиробники й обслуговуючий кооператив мають бути економічно заінтересовані у співпраці, при цьому важливе значення має встановлений рівень ціни за послуги.

За результатами дослідження функціонування особистих селянських господарств в умовах трансформації економіки опрацьовано низку пропозицій,

впровадження яких, на нашу думку, дасть змогу вирішити проблеми матеріального, технічного та технологічного забезпечення. Сучасні тенденції розвитку сільського господарства доводять доцільність розвитку інтеграційних зв'язків особистих селянських господарств із сільськогосподарськими підприємствами шляхом створення підрозділів з обслуговування господарств населення. Адже переважна частина власників особистих господарств у процесі реформування одержали земельні паї та майнові частки сільськогосподарських підприємств. Тому необхідно узгодити економічні інтереси колективних та особистих господарств. При цьому особисті селянські господарства варто розглядати не як альтернативу великим і середнім підприємствам, що відволікає значну частину їх ресурсного потенціалу, а як взаємодоповнюючу ланку, яка сприяє збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції щодо підвищення реальних доходів сільського населення. Підрозділ з обслуговування особистих господарств повинен надавати послуги по вирощуванню сільськогосподарських культур, забезпечення кормами, насамперед власного виробництва, а також реалізації виробленої в селянських господарствах продукції за їх бажанням.

Роль і місце селянських господарств в аграрній сфері економіки проявляється через властиві їм функції, а саме:

- сприяння у формуванні численних суб'єктів ринку, насамперед у створенні ефективного недержавного сектору економіки, орієнтованого на попит, конкуренцію, стимулювання ділової активності населення;

- сприяння процесам приватизації та роздержавлення економіки;

- вагомий внесок у розв'язання проблеми зайнятості, забезпечення добробуту сільського населення у процесі структурних зрушень економіки;

- подолання дефіцитності споживчого ринку, насичення його сільськогосподарською продукцією.

Усе це дає підстави зробити висновок, що функціонування селянських господарств у ринковій, особливо в перехідній економіці не є виокремленням.

Таблиця 3

Основні види діяльності кредитно-маркетингових кооперативів

Вид діяльності	
Кредитна	Маркетингова
Надання кредитів членам кооперативу	Першочергове забезпечення членів кооперативу виробничими ресурсами
Акумулявання заощаджень і внесків членів кооперативу	Підвищення дохідності господарств-членів кооперативу за рахунок ціноутворення на продукцію, яку передбачається реалізувати через кооператив
Розміщення тимчасово вільних грошових коштів на депозитах банку або у державні цінні папери	Укладання контрактів із господарствами суспільного сектору, фермерами щодо виробництва товарної частини продукції
Надання фінансових послуг пайовиками за взаєморозрахунками з третіми особами	Агрозоотехнічні, ветеринарні, технічні та інші види послуг, селекційна робота тощо
Надання консультаційних та інших послуг, інформаційного забезпечення, організація навчання кадрів, обмін досвідом	

Вони становлять невід'ємний структурний елемент сучасного сільського господарства України.

Комплекс заходів, спрямованих на підтримку селянських господарств, має передбачати:

державну підтримку щодо правового, фінансово-кредитного, матеріально-технічного й інформаційного забезпечення;

інтеграційну підтримку, яка включає інтеграційні зв'язки сільськогосподарських підприємств і селянських господарств;

самоорганізацію та кооперування селянських господарств.

Формування почуття господаря змінює психологію людини, спонукає її до високоефективної праці, безперервного творчого пошуку і прогресу. Мотиваційний механізм ведення селянського господарства включає в себе матеріальні та соціальні мотиви. Перші з них зумовлені бажанням брати участь у русі матеріальних цінностей, вільно, на власний розсуд, розпоряджатися ними. Соціальні мотиви пов'язані з потягом і любов'ю селянина до землі, можливістю одержати хоча б мінімальну незалежність, бажанням досягти успіху шляхом вмілого використання земельних ресурсів, здібностей і засобів праці.

Селянські господарства, як рівноправна ланка агропромислового комплексу, скеровують свою діяльність на забезпечення продовольчої безпеки країни, і, відповідно, виконують такі завдання:

виробництво, переробка і збут сільськогосподарської продукції;

раціональне використання земельних угідь, збереження й підвищення їх родючості;

розвиток підсобної діяльності з метою раціонального використання наявних природних і трудових ресурсів;

участь у соціальному розвитку села;

виховання дітей у традиціях працьовитості, дбайливого ставлення до природи, високої моралі;

забезпечення повної зайнятості та соціальної безпеки членів сімейної родини.

Селянські господарства функціонують за умов відсутності організаційно-правових основ, які б регламентували їх діяльність та захищали від дискримінації. Позбавлення селянських господарств правового статусу обмежує доступ на ринок, до міжрегіональних, інформаційних, фінансових ресурсів, виключає укладання договорів.

В умовах перехідної економіки селянські господарства вирішують важливі соціальні завдання на селі. По-перше, сприяють повнішому використанню трудових ресурсів сім'ї — значну частину робіт виконують пенсіонери й підлітки. По-друге, близько 4,9 тис. селян України завдяки веденню особистого господарства задовольняють значну частину своїх потреб у продуктах харчування. Селянські господарства є вагомим страхувальником від можливих

негараздів у суспільному виробництві, зокрема невиплат, або затримки заробітної плати, соціальної незахищеності тощо. По-третє, надходження від особистих господарств у середньому становлять 65 % сукупних доходів селян більшості областей країни, а в окремих високотоварних господарствах ще більше.

Селянські господарства виконують і соціально-політичні функції. У сільському господарстві України половина сільського населення зайнята працею в селянських господарствах. Селяни, що залишилися без роботи працюють у своєму господарстві, а дехто навіть наймається в інші особисті господарства. Це призвело до розширення особистих селянських господарств, підвищення їх товарності й деякою мірою загальмувало міграцію сільського населення. Аналіз соціальних функцій свідчить про необхідність розширення практики залучення безробітних до особистих селянських господарств. З цією метою доцільно розробити спеціальне положення про зарахування до трудового стажу праці в особистих господарствах, з гарантією соціального й пенсійного забезпечення як робітників суспільного виробництва.

У багатьох випадках структура виробництва в селянських господарствах нерациональна, відчувається дефіцит технологічної й економічної освіти власників. Нині тільки бажання вести особисте господарство недостатньо. Необхідно здійснювати прогнозування розвитку господарства, планувати поточну господарську діяльність.

Пропонується вибирати виробничий напрям селянського господарства з урахуванням ряду об'єктивних факторів, найбільш вагомими серед яких є: забезпеченість земельними угіддями та їх якісний склад; склад сім'ї та запас трудових ресурсів; місцезнаходження ринків збуту, їх особливості, наявність транспорту; можливість переробки продукції.

Перелічені та інші фактори обумовлюють особливості підходів при обґрунтуванні параметрів особистих селянських господарств. Вивчення їхньої діяльності показало, що ведення господарства поодиноці знижує обсяги виробництва й негативно позначається на їх розвитку. Дослідженнями доведено, що без об'єднання зусиль на кооперативній основі практично неможливо здійснювати ефективне господарювання. Пропонується створювати кредитно-маркетингові кооперативи селянських господарств, що дозволить поліпшити комплекс послуг і суттєво зменшити ризики.

Селянські господарства потребують дієвої державної підтримки, налагодження сервісного обслуговування населення, розширення випуску промисловістю малогабаритної техніки й інвентарю з метою зменшення затрат ручної праці, розширення площ землекористування селянських господарств, забезпечення консультаційно-інформаційного обслуговування селян.

Висновки. Дослідженням основних аспектів сутності селянських господарств, їх місця і ролі у формуванні продовольчої безпеки країни на етапі перехідної економіки виявлено, що складність теоретичного обґрунтування селянського господарства диктує єдино можливий і, на наш погляд, єдино правильний підхід до з'ясування теоретичних положень про селянське господарство. Він повинен враховувати:

а) світовий досвід і реальні можливості його застосування в умовах української дійсності;

б) історичний досвід, включаючи дорадянський, досвід розвитку приватних і малих форм господарювання в українському селі;

в) перші кроки становлення селянського господарства в країні;

г) регіональні особливості.

У сучасних умовах селянські господарства є необхідною формою створення підприємницького класу на селі, економічні інтереси якого ефективно реалізуються при взаємодії з економічними інтересами інших суб'єктів господарювання й держави. Вважаємо, що селянські господарства — це особлива, заснована на приватній власності форма господарювання селян (як фізичних осіб), що здійснює виробництво, переробку, споживання сільськогосподарської продукції та реалізацію її надлишків. Саме тому «селян-

ське господарство», на наш погляд, доцільно розглядати як різноманітність організаційних формувань, що розвиваються на основі особистої і сімейної праці, приватній та іншій формах власності.

Список літератури

1. Дубровский С.М. Крестьянское движение в революции 1905—1907 гг. — М.: Изд-во АН СССР, 1956. — 168 с.
2. Збарський В.К. Становлення та розвиток малих форм господарювання сільських поселень. Моногр. — К.: НАУ-ДАКККіМ, 2004. — 312 с.
3. Онищенко О. Господарства населення: підсумкові оцінки, прогнози // Економіка України. — 2003. — № 3. — С. 59—68.
4. Онищенко О. Особисті селянські господарства у пореформеному розвитку аграрного сектора // Економіка України. — 2003. — №6. — С. 57—69.
5. Узун В., Сарайкин В. Роль семейных ферм и сельскохозяйственных корпораций в России и США // Аграрные доктрины двадцатого столетия: уроки на будущее. Никонские чтения, 1998. — 161 с.
6. Туган-Барановский М.И. Как нам обустроить крестьянскую жизнь. — Пенза, 1997. — 311 с.
7. Чаянов А.В. Организация крестьянского хозяйства. — М.: Коопиздат, 1925. — 387 с.
8. Юрчишин В.В. Слово на захист годувальника // Сільські вісті. — 1989. — 6 вер.
9. Юрчишин В.В. Нетрадиційний погляд на сучасну аграрну політику. — К.: ІАЕ, 2003. — 28 с.

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

УДК 635:330.341.1

М.Ю. Коденська,

д. е. н., професор,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Н.М. Перепелиця,

науковий співробітник,

Інститут овочівництва і багтанництва УААН,

(Київська дослідна станція)

ОЦІНКА ІННОВАЦІЙНОГО ПРОДУКТУ АГРАРНОЇ НАУКИ

Однією з актуальних проблем агропромислового комплексу є інноваційний шлях розвитку виробництва. Широке впровадження інновацій за всіма напрямками діяльності сільськогосподарських підприємств забезпечує їм успішне функціонування та надає конкурентні переваги.

В.П. Ситник зазначає, що інноваційний розвиток зумовлюється багатьма чинниками: це високий інтелектуальний потенціал суспільства, рівень фінансу-

вання наукових досліджень і розробок, сформована система менеджменту в галузі трансферу (передачі) результатів науково-дослідних робіт агроформуванням, безумовно, формування повноцінного ринку науково-технічної продукції та відповідної його інфраструктури [1].

Ринок науково-технічної продукції є чітко організована, динамічна система правових, організаційних, фінансово-економічних механізмів, що регулю-